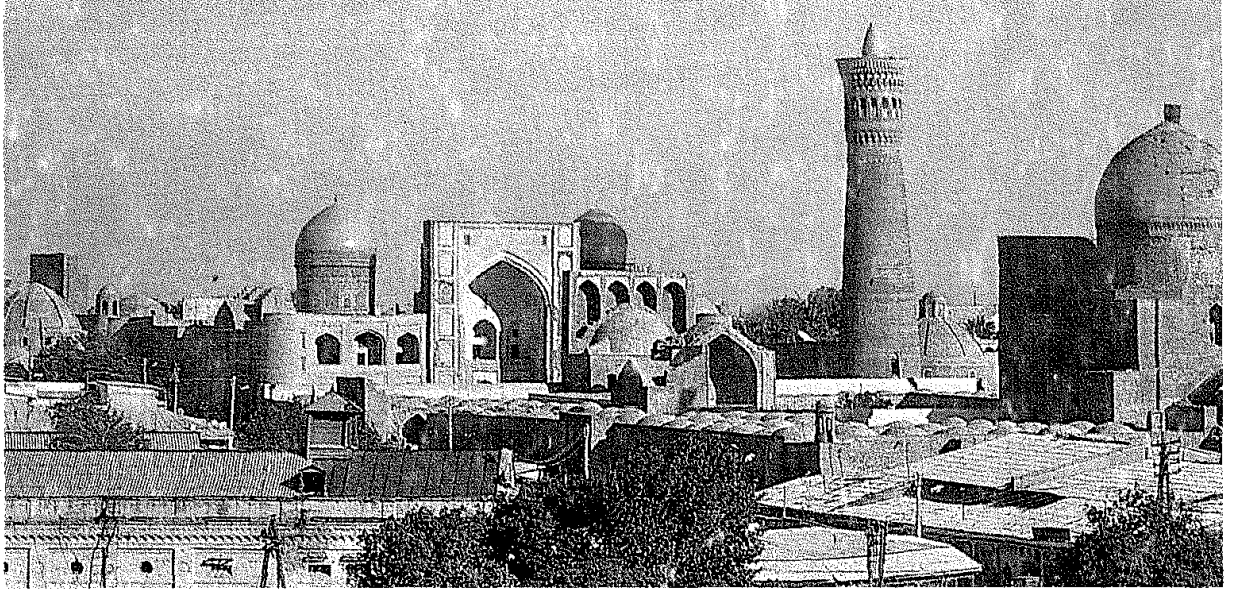

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
GEVHER NESİBE TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YAYIN NO: 22

BÜYÜK TÜRK - İSLÂM BİLGİNİ

B U H Â R İ

(811- 869)

-ULUSLARARASI SEMPOZYUM-

18-20 HAZİRAN 1987

Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? / Âyet

Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin.

BUHÂRİ

Buhâri Kongresi Tebliğleri

18-20 Haziran 1987

KAYSERİ

EDİTÖR

Prof.Dr. Ahmet Hulûsi KÖKER

(Tebliğin dil ve bilimsel sorumlulukları konuşmacılara aittir)

Her Hakkı Saklıdır

ISBN: 975-8013-14-9

Dizgi-Baskı
Erciyes Üniversitesi Matbaası
KAYSERİ - 1996

RİVAYET TEFSİRİ İÇİNDE İMAM BUHÂRÎ'NİN YERİ

Yrd. Doç. Dr. Celal KIRCA*

Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin, diğer bazı âyetlerle veya Hz. Peygamberin ve Sahâbe'nin sözleriyle açıklanmasına "Rivâyet" tefsiri adı verilmektedir. Bu tefsirde, keyfiyet açısından asıl ağırlık, Hz. Peygamber'in yaptığı açıklamalardır. Nitekim Hz. Peygamber, ilk Kur'ân müfessiri olarak namaz, oruç, zekat ve hacc ile ilgili âyetleri özellikle açıklamış ve yorumlamıştır. Ayetlerin büyük bir çoğunluğunu ise yorumlamamış, zaman içinde yapılacak yeni yeni yorumlara da kapıyı açık bırakmıştır.

Hicrî 2. asrın yarısından başlayıp 3. asırda tam anlamıyla inkişâf eden hadis toplama faaliyetlerinde muhaddisler, Hz. Peygamber'den gelen bütün hadisleri toplarken "tefsir" ile ilgili hadisleri de toplamışlardır. Bunlardan bir kısmı da müstakil tefsirlerde bu rivâyetleri bir araya getirmişlerdir. Teracim-i ahvâl kitapları başta olmak üzere İbn Nedîm'in "Fihrist"i ve İbn Hayr" ve Tusî'nin fihristleride çoğu kaybolan, fakat bir kısmı da bize kadar ulaşan kitapların adlarını bulmaktayız(1).

İmam Buhârî(ö.256/869)'den önce yazılan ve zamanımıza kadar intikâl eden bir çok tefsir bulunmaktadır. Bunlar arasında İbn Abbas (ö. 68/687) in, Mutakil b. Süleymân (öl.150/767)'in, Ahfeş (öl.117/793)'in, Sülemî (ö.206/821) nin, Ferrâ (ö.207/822)nin, Ebû Ubey (ö.210/825)nin, Kâsım b. Sellâm (ö.223/837)mın tefsirleri en ünlü olanlarıdır. Bunlara ilâveten 1964 yılında farkına varılan ve Mısır Daru'l Kütübi'l Mısriyye, tefsir 1075'de kayıtlı Mücâhid'in (ö.103/721) tefsiriyle(2), Hindistan'da bulunan ve 1983'de ikinci baskısı yapılan Süfyân es-Sevrî'nin (ö.161/778) tefsirini de sayabiliriz. Bu tefsirin ilk baskısı 1965 de Râmpûr'da yapılmıştır.

Kâtip Çelebî'nin de belirttiği gibi(3), bu bilgiler bize tabiîn döneminden itibaren fıkıh ve hadisle birlikte tefsirin de toplandığını göstermektedir. Nitekim daha tabiîn döneminde "Mekke", "Medine" ve "Basra" tefsir ekollerinin teşekkül etmesi ve bu döneme ve ekollerine dair tefsir rivâyetlerinin bize kadar ulaşması bu kanaati doğrulayan bir başka delil sayılabilir.

Yaşadığı dönemde hadis ile birlikte müstakil tefsir kitabı yazan ünlüler arasında İmâm Buhârî'yi de görmekteyiz. Kâtip Çelebî'nin naklettiğine göre, Buhârî'nin hadis kitabından ayrı olarak müstakil bir tefsir kitabı da bulunmaktadır. Kâtip Çelebî bu görüşünü, Buhârî'nin ünlü talebesi "Firebri" (ö.320/925) ye dayandırmaktadır(4). Ayrıca Buhârî'nin "Halku Efâli'l Ibâd" adlı eserini tahkik edip neşreden Dr. Abdurrahman Umeyra, "et-Tefsiru'l Kebîr" adıyla İmam Buhârî'ye izafe edilen bir tefsir kitabının, biri Cezayir Millî Kütüphanesinde, diğerinin de Paris'te olmak üzere iki nüshasının mevcudiyetinden bahsetmektedir(5). Fakat

* - Erciyes Üniv. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

neşredilmediği veya kendisini bizzat tetkik etme imkânına sahip olmadığımız için, mahiyeti hakkında bir bilgiye maalesef mâlik değiliz. En büyük arzumuz, bu ünlü hadis aliminin, bu eserinin de gün yüzüne çıkartılmasıdır.

Daha önce belirttiğimiz kadarıyla farklı tefsir ekollerine mensup bu müfessirlerin yanında bir hadisçi olarak, İmam Buhârî'nin de müstakil bir tefsir kitabı yazmış olması gayet tabî'dir. Bu hususun tefsir tarihi içinde çok önemli bir yeri olduğunu da söyleyemeyiz. Çünkü O da kendisinden önceki bazı âlimler gibi, hadislerle veya başka bir ilimle birlikte bir tefsir kitabı yazmış da olabilir. Ancak İmam Buhârî'nin Rivâyet tefsiri içinde bizde çok önemli olan bir yönü var ki, o da bir hadis kitabı içinde "Kitabu't Tefsîr" başlığı altında tefsire ilk defa yer vermiş olması ve musannef bir hadis kitabı içine tefsiri sokmuş bulunmasıdır.

Buhârî'den önce tasnif edilen hadis kitaplarında tefsir adıyla ayrılan müstakil bir bölüme rastlamıyoruz. Nitekim Buhârî'den 45 yıl kadar önce vefat eden Abdürrezzak b. Hemmâm (ö.211/826) ın Musannef'inde böyle bir bölüm yoktur. Hatta te'lif bakımından Buhârî'nin (ö.256/869) hadis kitabından biraz önce yazıldığı söylenen ve Buhârî'nin çağdaşı olan Dârimî (ö.255/868)nin Sünen'inde bile tefsir ile ilgili bir bölüm bulunmamaktadır. Buna mukabil, Buhârî'yi hemen takip eden Müslîm (ö.261/874) in ve Tirmizî (ö.279/892) nin tasnif ettikleri hadis kitaplarında tefsir bölümünün mevcut olduğu görülmektedir. Bundan da, İmam Buhârî'nin tefsiri, bir hadis kitabı içine sokan ilk kişi olduğu sonucuna varılabilir. Hiç şüphesiz bu sonuç, elimizdeki mevcut hadis kitaplarına göredir.

Bu özellik, İmam Buhârî'nin rivâyet tefsiri içindeki yerini ve önemini açıkça göstermektedir. Zira meşhur klasik bilgiye göre, tefsir ilk dönemlerde hadislerle birlikte mutealâ edilmekte ve daha sonra hadis kitaplarına veya bir hadis kitaplarından önce yazıldığı var sayılan müstakil tefsir kitaplarına bakarak (özellikle Buhârî'ye kadar olanlarına) tefsirin de müstakil olarak ele alındığını, daha sonra bunu ilk defa bir hadis kitabı içine soktuğunu büyük bir ihtimal olarak ileri sürebiliriz. Ayrıca bir hadisci olarak O'nun bir hadis kitabı içinde tefsire yer vermesi, rivâyet tefsirine; filolojik izahları dolayısıyla da rivâyet tefsirine önem verdiğini gösterir. Zirâ İmam Buhârî'den önce vefat eden Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) "tefsir, megazî ve melâhim gibi üç şeyin aslı yoktur"(6) demek suretiyle rivâyet tefsirine karşı gelen anlamda bir itimatsızlık göstermiş ve bu üç konuya çok dikkat edilmesi ve her rivâyetin kabul edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Hiç şüphesiz "Ahmed b. Hanbel'in bu sözünde zihinler için ikaz ve tenbih vardır. Tefsire ait haberlerde sahih olmayanların, sahihlere nisbetle çok olduğunu ve gelen bu haberlerin senet ve metinlerindeki zayıflığa işaret etmek istemiştir"(7).

İmam Buhârî ise, rivâyet tefsirini, Sahih'ine almak suretiyle kendi prensiplerine uygun olmıyan rivâyetleri kabul etmediğini, uygun olanları ise kabul ettiğini göstermiştir. Böylece kendisinden sonra gelenlere de örnek teşkil etmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in yorumla olumlu hale getirmeye çalıştığımız bu olumsuz sözünü, Buhârî, fiilen olumlu hale getirmiştir. Buhârî bu tavırla, söylenen veya nakledilen

her sözü, ne kabul ne de reddetmiştir. Bilakis O, kendi ölçülerine göre doğru olanı almış, yanlış olanları ise almamıştır. Yine Buhârî, İslâm'ın doğru olanın alınıp yanlış olanın alınmaması ilkesini tefsire de uygulamıştır. Hiç şüphesiz İsrâiliyâtın ve yalan haberlerin çokça uydurulduğu ve nakledildiği bir dönemde Buhârî, Ahmed b. Hanbel gibi genel anlamda bunların aslı yoktur diye karşı çıkmamış, bilakis doğru olanları yanlışından ayırarak doğruyu almış, yanlışını ise almamıştır.

İmam Buhârî'nin rivâyet tefsirine getirdiği bir başka yenilik de, tefsirle ilgili bazı rivâyetlerde râviler zincirini atlayarak doğrudan doğruya o izâhın sâhibi olan sahabî veya tâbiînden nakillerde bulunmasıdır. Özellikle filolojik izâhlarda bunu açıkça görmekteyiz. Bir anlamda dirâyet tefsiri özelliğini de taşıyan bu filolojik izâhların senetsiz nakledilişi, bizce hadis ilmi açısından da bir yeniliktir. Zira hadiste esas olan genel kural, rivâyetlerin senetleriyle birlikte nakledilmesidir. Bu kural, filolojik izâhların naklinde Buhârî tarafından bozulmuştur. Bunun sebebi, kesin olarak izâh edilememektedir.

Bununla birlikte bazı izâh tarzları da yok demek değildir. Fuat Sezgin, "ta'lik" diye adlandırılan, isnatları hazırlanmış hadislerin "Buhârî" tarafından rivâyet hakkı alınmamış olan kitaplar için kullandığını söyler(8). Fakat bu yorum da izâha muhtaçtır. Neden rivâyet hakkı alınmamış veya alınmamış sorusunun cevabı yoktur. Bir başka ihtimal ise, İmam Buhârî'nin Mısır'a gittiğinde orada Ali b. Ebî Talha' (ö.143/760) nın tefsir sahifesini görmüş olması ve ondan nakilde bulunmuş olmasıdır. Fuad Sezgin, "Buhârî'nin Kaynakları"nda, Muhammed Kâmil Hüseyin de "Mu'ccemu Garibi'l Kur'ân Müstahricen Min Sahihi'l Buhârî" adlı Fuad Abdülbâkî'nin tasnif ettiği esere yazdığı bir yazıda ve Prof. Dr. Cerahhoğlu ise 1969 yılında yayınlanan A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi'ne yazdığı bir makalede bu konuyu ele alıp incelemekte ve bazı görüşler ileri sürmektedirler(9). Konumuz haricinde olması nedeniyle, fazla detayına girmek istemiyoruz.

Başka hadis kitaplarından "Sahih"i ayıran ve ona orijinal bir özellik kazandıran bu filolojik izahların, diğer eserlerle mukayese edildiğinde değeri daha da artmaktadır. Buhârî'nin Sahih'i ile Abdürrezzâk b. Hemmâm (ö.211/825)ın, İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/922)nin ve İbn Ebî Hâtim (ö.327/930)in tefsirleri arasında yapılacak bir mukayese bunu açıkça gösterecektir.

Kâtip Çelebî'nin de belirttiği gibi (10), Buhârî, filolojik izahlarda Mekke ekolüne mensuptur. Zira Buhârî, isnatsız olarak Mekke ekolünün ünlü temsilcisi İbn Abbas (ö.68/687) dan 187, O'nun talebesi Mücahid (ö.104/722) den ise 144 adet nakilde bulunmuştur(11). Yine Kâtip Çelebî'ye göre, İmam Buhârî, İbn Abbas'a dayalı bu rivayetleri, Ali b. Ebî Talha vasıtasıyla almıştır. Fakat nasıl aldığı konusu, yukarıda da belirttiğimiz gibi tartışmalıdır.

Râvilerin hazfi konusunda, şu soru cevabını tam olarak bulmuş değildir: Acaba neden Buhârî, diğer konularda râvilerle rivâyetleri birlikte naklettiği halde, Kur'ân'ın filolojik izâhlarıyla ilgili rivâyetleri senetsiz olarak doğrudan nakletmiştir?

Şayet bu izâhları, bir başkasının kitabından almış ise, neden aldığı yeri açıkca zikretmemiştir?

Bu soru cevabını beklemekle beraber, şunu önemle belirtmeliyiz ki, İmam Buhârî, hadiste olduğu kadar, tefsirde de gücünü göstermiş bir İslâm alimidir. Bir hadis kitabı içinde olması sebebiyle, ilk anda dikkati çekmeyen Kur'ân'ın filolojik izahları, bu sahada araştırma yapacak olanların asla müstağni kalamayacakları ana bilgileri ihtiva etmektedir. Bu konuda kendisine daima ihtiyaç duyulmuş ve bundan sonra da duyulmaya devam edilecektir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Fuad Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, İstanbul, 1956, s. 117; Ibn Nedim, Fihrist, Beyrut, Tarihsiz, s. 50-59; Katîp Çelebî, Keşfu'z Zunûn, İstanbul, 1941, 1/427-463. Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu, Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller, Ankara, 1968, s.131-164; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi, İstanbul, 1973, 1/261-361.
2. Mücahidin bu tefsiri, Tefsîru Mücahîd adıyla tarihsiz olarak Beyrut'ta basılmıştır.
3. Katîp Çelebî, a.g.e., 1/34.
4. Katîp Çelebî, a.g.e., 1/443.
5. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, Halku Ef'âli'l Ibâd, Tah. Dr. Abdurrahman Umeyra, Daru'l Ukâz, Cidde, 2. baskı, s. 23.
6. Celaleddin es-Suyutî, el-İtkân fi Ulumi'l Kur'ân, Beyrut, 1973, 2/211; Ahmed Emin, Fecru'l İslâm, Beyrut, 1969, s. 199. Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, Ank.,1976, s. 229.
7. İ. Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, s. 229.
8. F. Sezgin, a.g.e., s. 119.
9. İ. Cerrahoğlu, Ali b. Ebî Talha'nın Tefsir Sahifesi, A.Ü. İlähiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1969, cilt: 17, s. 55-82.
10. K. Çelebî, a.g.e., 1/429/430.
11. F. Sezgin, a.g.e., s. 120.